

Отже, у 1937–1938 рр. Луцький повіт ОУН був досить потужною організаційною одиницею і сприяв зростанню націоналістичних настроїв на Луччині та Берестеччині. Хоч робота ОУН провадилася в умовах жорсткої протидії польського репресивного апарату, події наступних років показали, що ідеї українського націоналізму міцно вкоренилися в свідомості населення цього регіону, що й стало головним результатом діяльності ОУН на терені Луччини.

Історія Української Повстанської Армії

Володимир КОСИК,
доктор Сорбонни (Париж) і УВУ (Мюнхен)

НІМЕЦЬКІ ДОКУМЕНТИ ПРО УПА

Під час Другої світової війни, окупаючи якусь територію, німці уважно слідкували за настроями населення і всіма подіями на цій території. В Україні, як і в інших країнах європейського Сходу, цю діяльність було доручено органам німецької поліції безпеки (СП) і служби безпеки (СД). До них належали, крім безпеки, усі політичні питання.

На українській території діяли поліційні айнзацкоманди СП і СД, які належали до двох айнзацгруп: "Ц" і "Д". Свою діяльність вони починали звичайно масовими розстрілами агентів, партизан, комуністів, євреїв, асоціальних елементів, грабіжників. Але тому, що до них належали також всі політичні питання, вони слідкували за подіями, настроями населення, політичною активністю осіб і груп, діяльністю всіх рухів опору. Вони все реєстрували і свої Звідомлення слали до Берліна. У Берліні на основі цих звідомлень Головне управління безпеки Райху, куди входило теж і гестапо, виготовляло свого роду бюлетені, а саме: "Звідомлення про події в СРСР" (від 23.6.1941 по 24.4.1942), "Донесення з окупованих територій Сходу" (від травня 1942 по травень 1943) та "Повідомлення айнзацгруп поліції безпеки і СД про діяльність і ситуацію в СРСР" (від 15.9.1941 по 31.3.1942). Ці бюлетені отримували деякі інстанції уряду. Крім цього, до Берліна надходили Звідомлення від абверів, представників міністерства закордонних справ при армії, а в роках 1943–1945 також від служби "Чужі армії на Сході" та інших німецьких агенцій.

Ці документи треба вважати найбільш об'єктивним історичним джерелом. Бо коли йшлося про безпеку Райху та окупаційної влади, німці точно реєстрували кожен вияв справжнього, дійсного (а не вигаданого на еміграції) спротиву й некорисної для німців діяльності будь-якої української організації чи особи. Зрештою, усі ці Звідомлення, як достовірні документи, разом з іншими документами служили доказовим матеріалом під час процесу в Нюрнберзі.

Спочатку коротко про розуміння і розшифрування німецьких архівів. Для прикладу, справа арештування Степана Бандери, про що невпинно ширяться неправильні інформації.

Наприклад, А. В. Кентій, член "робочої групи з вивчення ОУН-УПА при Інституті історії України НАН", пише: "На підставі прийнятих рішень у той же день, 5 липня 1941 р., німці затримали у Кракові секретаря УНК В. Горбового і ще п'ять провідних членів ОУН. А 7 липня ц. р. на-

чальник поліції безпеки і СД Німеччини у зверненні № 15 про становище в СРСР повідомляв, що "керівник групи ОУН в Генерал-губернаторстві Бандера знаходиться з 6.7.41 у Берліні під "почесною вартою" і що впродовж 5-6 липня 1941 р. під "почесну варту" взяті й деякі інші керівні діячі українських політичних угруповань". А внизу на сторінці додає: "Німці ще 29 червня 1941 р. заборонили С. Бандері покидати Краків. 5 липня ц. р. він був відправлений до столиці Третього райху, а вже 14 липня 1941 р. звільнений з-під "почесної варту"... Щодо голови ПУН А. Мельника, то він на вимогу німців за декілька днів до початку війни був змушений переїхати до Берліна, де теж опинився під "почесною вартою"¹. У цій інформації спритно змішано правду з неправдою. Ось факти:

С. Бандеру взяли під домашній арешт (конфінували) 29 червня 1941 р. у Кракові. Внаслідок проголошення 30 червня у Львові Акту проголошення відновлення української незалежної держави у Звідомленні про події в СРСР поліції безпеки і СД № 10 з 2 липня 1941 р. сказано: "Дальші заходи проти групи Бандери і проти самого Бандери готуються. Вони якнайскорше будуть проведені"².

А Звідомлення про події в СРСР № 11 з 3 липня повідомляло: "Айнзацгрупа Б повідомила 2 і 3 липня 41 про спроби національних українців під проводом Бандери поставити німецькі власті перед dokonаним фактом проголошення Української Республіки і створення міліції. Крім того, група Бандери розвинула останнім часом особливу активність, розповсюджуючи листівки і т. п. В одній з цих листівок говориться, між іншим, про те, що український визвольний рух, якого раніше переслідувала польська поліція, тепер буде переслідуваний німецькою поліцією"³.

С. Бандеру арештували 5 липня у Кракові і депортували до Берліна. 5 і 6 липня арештували також декого з членів Українського Національного Комітету; їх в більшості потім звільнили. Звідомлення про події в СРСР № 13 з 2 липня 1941 повідомило: "Авторитетні українські націоналістичні керівники, як уже повідомлялося, взяті під домашній арешт. Бандеру перевезено до Берліна. Його допит в дії"⁴. Німецький текст цього Звідомлення звучить так: "Die Massgebenden ukrainischen Nationalistenführer wurden in Ehrenhaft genommen. Bandera wurde nach Berlin überführt. Dessen Vernehmung ist im Gange".

Німецьку мову того часу німці звичайно називають Nazideutsch – нацистська мова. У цій мові слово Ehrenhaft у жодному разі не означало чогось "почесного" – "почесна варта" чи "почесне ув'язнення", а просто

"домашній арешт". У всякому разі німецькі документи не виявляють жодних прихильних до ОУН(Бандери) почувань німецьких властей. Якщо члени КГБ з приємністю переказали слово Ehrenhaft як "почесну варту", то їхньою метою було показати, що нацисти віддавали Бандері і його прихильникам "почесті". Тобто, мовляв, вони були друзі.

Депортувавши С. Бандеру до Берліна, німці його ув'язнили і допитували. Звільнили його 25 липня і взяли під домашній арешт. У цій ситуації він жив до половини вересня, коли його ув'язнили у головній тюрмі Берліна. Чотири місяці пізніше його перевели до концтабору Саксенгаузен, біля Оранієнбурга*.

Що ж до твердження А. В. Кентія про те, що німецький СД у "зверненні № 15 про становище в СРСР повідомляв, що "керівник групи ОУН в Генерал-губернаторстві Бандера знаходиться з 6.7.41 у Берліні під "почесною вартою", то можемо зауважити, що в архівах Німеччини цей документ називається Звідомленням (а не зверненням) про події в СРСР і в ньому після згадки, що С. Бандера знаходиться в Берліні "під домашнім арештом", сказано, що 5 і 6 липня взято під домашній арешт чільних українських діячів у Генерал-губернаторстві (не в Берліні!)⁵.

До речі, в цьому ж Звідомленні є лист А. Мельника з 6.7.1941, якого він переслав через ОКВ (Головне командування вермахту) до головної квартири Фюрера (лист підписали також "мельниківські" генерали й офіцери М. Омелянович-Павленко, М. Капустянський, Р. Сушко, Г. Стефанів, П. Дяченко, М. Хронов'ят). В листі говорилося, що підписані просять "честі для нас і нашої молоді взяти участь у хрестовому поході проти більшовицького варварства... Ми хотіли б мати змогу разом із легіонами Європи йти пліч-о-пліч з нашим визволителем, німецьким вермахтом, і мати змогу створити з цією метою українське збройне формування"⁶.

Не знаємо, звідки А. В. Кентій взяв наступне твердження: "Щодо голови ПУН А. Мельника, то він на вимогу німців за декілька днів до початку війни був змушений переїхати до Берліна, де теж опинився під "почесною вартою". Це звичайна вигадка (або "партійно-політична дезінформація").

Андрій Мельник переїхав жити до Берліна добровільно в другій половині жовтня 1940 р***. Тому шеф другого відділу абверу, який зустрічав

* Звертаємо увагу мовникам, що табір називався "Саксенгаузен" (від Сакси, Саксонія) а не "Заксенгаузен".

⁵ ВА R 58/214 f. 90.

⁶ Там-таки, f. 91-92.

*** Один з визначних мельниківців, Юрій Пундик, писав: "...в липні 1940 р. полк. Мельник виїхав (з Італії) до Німеччини, плянуючи вернутися згодом до Італії. Однак...не міг дістати візи" (Непогасний огонь віри / Збірник на пошану полковника Андрія Мельника... – Париж, 1974. – С. 239). Згідно з нашими дослідженнями, він тоді приїхав до Кракова, а до Берліну виїхав у другій половині жовтня 1940 р.

¹ А. В. Кентій. Нарис історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр.// Інститут історії НАН України. – К., 1999. – С. 29.

² Архів Німеччини, Bundesarchiv (BA) R 58/214 f. 54.

³ ВА R 58/214 f. 58, 59.

⁴ ВА R 58/214 f. 75.

А. Мельника, запропонував йому, як про це свідчить щоденник абверу, зустрітися з С. Бандерою, щоб повернути єдність ОУН. З цією метою на початку листопада 1940 року викликано Бандеру, який жив у Кракові, до Берліна. Бандера прибув до Берліна на переговори 2 листопада 1940 р. Але розмови між двома керівниками ОУН виявилися безуспішними. Існування двох окремих ОУН вже було доконаним фактом⁷.

Жодні німецькі документи не підтверджують, що А. Мельник був коли-небудь конфінований (під "почесною вартою") у Берліні. Щойно 28 лютого 1944 р. його інтернували у таборі Саксенгаузен*, бо тоді в одній з мельниківських публікацій появилися протинімецькі писання⁸.

Після арештування і депортування в Берлін Степана Бандери (5 липня 1941) і Ярослава Стецька (9 липня) німці думали, що доведуть до анулювання Акту проголошення відновлення незалежності Української Держави з 30 червня 1941 р. і одночасно усунуть всяку політичну діяльність серед українців. Бандера і Стецько відмовилися відкликати Акт з 30 червня 1941 р.

А після перших масових арештів членів ОУН (Бандери) в половині вересня 1941 р. (тоді арештовано біля 1500 членів)⁹, німці були

⁷ Див. В. Косик. Розкол ОУН (1939–1940) / Збірник документів, друге видання. – Львів, 1999. – С. 128.

* У книжці "ОУН: минуле і майбуття" (Фундація ім. О. Ольжича – Київ, 1993. – С. 167.) інформують, що на початку весни 1944 р. до Саксенгаузен прибув "полковник Андрій Мельник з дружиною Софією". Отже, інтернованому дозволили жити з дружиною.

⁸ Див. В. Косик. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Львів, 1993. – С. 421.

⁹ Див. Українське державотворення / Збірник документів і матеріалів. – Львів-Київ, 2001. – С. 443. Це джерело подає також А. В. Кентій в своїй книжці (С. 74.), але тільки у замітці вишу сторінки, як якусь другорядну річ. Зате він цитує спогад одного мельниківця про те, що після програної битви під Москвою німці почали мститися. "І найбільші втрати понесла мельниківська ОУН..." (стор. 106). Але ж ОУН (Мельника) втратила тоді декілька осіб – нехай визначних – а не 1500 членів. Про причини масових арештів членів ОУН (Бандери), проведених німцями два тижні після вбивства в Житомирі двох членів проводу ОУН (Мельника), Сеника і Сціборського, див. Україна в Другій світовій війні у документах / Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – Львів, 1997., Т. 2. – Львів, 1998. А. В. Кентій (С. 56.) чомусь немов би із задоволенням пише, не даючи найменших доказів, що цих двох діячів ОУН (Мельника) вбили бандерівці. Взагалі, А. В. Кентій спирається на слухи, поголоски, сумнівні "спомини", злосліві і необ'єктивні думки деяких усунених поза політичне життя або "покривджених" долею діячів, а не на перевірені факти. Тим він не підносить рівень історичної науки в Україні. Це стосується також фантазій про те, що бандерівці видали німцям О. Телгу, а потім О. Кандибу-Ольжича та інших, та що бандерівці знищили близько чотирьох тисяч мельниківців (ціла ОУН (Мельника), мабуть, не мала тоді стільки членів!). Серйозний історик цього не повторював би, не маючи доказів. Щодо ОУН (Мельника) в Києві та викриття німцями тих мельниківців, які 7 січня 1941 р. вирішили перейти в підпілля, не треба забувати, що між членами ОУН (Мельника) в Києві були інформатори СД. Картошка цих агентів є в німецьких архівах. Між ними був, наприклад, Аркадій Любченко.

майже певні, що ОУН (Бандери)* не буде спроможна організувати опір.

Однак уже в половині вересня один із німецьких звітів стверджує, що діяльність ОУН (Бандери) поширилася на всі райони України. "Там пропагуються національні політичні ідеї, для яких раніше не було практично ніякого сприятливого підґрунтя". Звіт додає: "Ці ідеї становлять гостру небезпеку для німецьких інтересів сьогодні і в майбутньому"¹⁰.

У другій половині вересня 1941 р. керівники ОУН (Бандери), які залишилися на волі, на першій конференції вирішили підготувати населення до загального спротиву, проводити роз'яснювальну акцію, шукати в лісах радянську зброю і її переховувати, проводити військовий вишкіл молоді¹¹. Багато німців вважало, що народ Східної України політично несвідомий, не має керівної класи і не думає про державну незалежність. Вони вважали, що до такого стану довели Україну "сталінські репресії". Тому вистачить "повністю придушити вплив Бандери", повести відповідну пропаганду, і все буде якнайкраще¹².

Все ж таки молодь масово вступає в ряди ОУН*. Німці проводять численні арешти, десятки членів страчені (Городище, Миколаїв, Херсон).

У жовтні і листопаді 1941 року активність українських сил зосередилася на Волині і Поділлі. Німецьке донесення про події в СРСР з 14 листопада, описуючи ситуацію і діяльність ОУН на Волині, говорить, між іншим, що "серед українських політичних течій найбільшу діяльність розгортає, як завжди, ОУН (Бандери)". Звіт згадує також і ОУН (Мельника), підкреслюючи, що вона "має ті самі цілі, що і група Бандери, тобто створення суверенної і незалежної України, але вони виражені у менш грубій формі" і ця група багато менш активна¹³.

Розмах величезної підготовчої роботи ОУН (Бандери) не міг не повернути уваги німців. Із перехоплених документів і допитів арештованих

* А. В. Кентій пише, що "з часу проголошення Акту від 30 червня 1941 р. у Львові ОУН С. Бандери отримала назву "ОУН (Самостійників-Державників)" (Нарис історії..., С. 5). Це не відповідає дійсності. Назву ОУН (СД) накинув організації на 3-ій конференції ОУН (Бандери) у лютому 1943 р. М. Леbedь, але вона не прийнялася, і її усунуто декілька місяців пізніше на Третньому Великому Зборі.

¹⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (AA) Inland II g 431 f. 131.

¹¹ Микола Леbedь, УПА. – Мюнхен, 1946. – С. 17.

¹² BA R 58/218 f. 159-160.

* А. В. Кентій та інші роблять усі можливі зусилля, щоб показати, що в Східній Україні не було довіря до ОУН, до націоналізму. Це зрозуміло, бо під впливом страшиної російсько-комуністичної пропаганди проти "націоналізму", в якому обвинувачували навіть членів КП(б)У, всі боялися цього слова, яке було представлено як рівнозначне зі словом "зрадник" і "ненависник інших". Але це не стало перепорою, щоб численні молоді вклилися до боротьби ОУН проти окупантів. Хоча на цьому шляху зневіривалися і деякі члени похідних груп ОУН (Бандери), бо цей шлях не міг бути легким.

¹³ BA R 58/218 f. 87, 88, 92.

членів ОУН(Бандери) вони дізналися, що ця організація готує повстання. Тому 25 листопада 1941 року станиці СД у Райхскомісаріяті Україна отримали наказ, який говорив, що "незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Райхскомісаріяті з метою створення незалежної України". Наказувалося арештувати всіх активістів "руху Бандери" і після допитів таємно знищити "як грабіжників"¹⁴. Підкреслюємо, наказ стосувався лише ОУН(Бандери).

На початку грудня 1941 року німці вже занотували у своїх Звідомленнях, що члени ОУН(Бандери) отримали наказ збирати по лісах зброю і боєприпаси, які залишила радянська армія, споруджувати секретні склади для озброєння загонів, які будуть боротися проти вермахту¹⁵.

31 грудня 1941 року німецькі органи безпеки інформували:

"Оперативні групи поліції безпеки і СД приділяють особливу увагу виявленню і придушенню спроб опору серед населення окупованих територій. При тому було констатовано, що, крім групи ОУН(Бандери), в Україні не існує жодної організації опору, яка була би в змозі становити серйозну небезпеку. Розслідування проти групи Бандери через це були особливо активізовані... Згідно з висловлюваннями одного арештованого, члени ОУН(Бандери) одержали завдання шукати російську зброю і боєприпаси... Коли керівництво ОУН визнає момент за слушний, а необхідні партизанські групи будуть створені, має бути нанесений удар по німецьких окупаційних військах..."¹⁶.

Як бачимо, у цей час німецькі документи не говорили нічого про небезпеку для німецької окупації з боку ОУН(Мельника) чи Тараса Бульби-Боровця.

У Звідомленні № 156 про події в СРСР з 16 січня 1942 р. говориться про т. зв. "школу міліції" в Клевани, на Волині, у якій справді відбувався вишкіл бойовиків ОУН(Бандери). Керівник школи "Остап" (мабуть, Сергій Качинський), згідно з документом, "повинен знати, де захована зброя, призначена для повстання"¹⁷. Пізніше донесення з квітня 1942 р. зазначає, що в Клевани навчалось 40 учасників, яких "нацьковували" проти Німеччини¹⁸.

На підставі захоплених документів і зізнань арештованих німці вже здавали собі справу про потужність широко розповсюдженого націо-

налістичного революційного руху опору. Тому не дивно, що, починаючи від Звідомлення про події в СРСР від 6 березня, а ще точніше, від 20 березня 1942 року, німці ввели у своїх Звідомленнях нову рубрику – "Український рух опору"¹⁹.

Уведення цієї рубрики засвідчує, що тоді почався період збройної боротьби українських націоналістів проти німецького окупанта. Німці подають у своїх Звідомленнях, що, починаючи від квітня 1942 року на Волині і Поліссі, а опісля і в околицях Кам'янця-Подільського та Житомирщини з'явилися малі озброєні відділи ОУН(Бандери)²⁰. Один із рапортів каже, що вже у травні було встановлено, що "рух Бандери серйозно зайнявся створенням банд, зокрема на західній частині України" та що він "переходить до військового вишколу своїх членів і їх час від часу згромаджує для воєнних польових занять"²¹.

Ці відділи проводили незначні операції, атакуючи мости, лінії зв'язку, склади постачання, господарські об'єкти.

Від 27 до 29 березня 1942 р. відбулося у Луцьку друге засідання німецьких керівників генеральної округи Волинь-Поділля. Вирішено, що застосовується тільки чотирикласне навчання (від 7 років), потім фахова підготовка і праця від 16 років. Фахові працівники, якщо не потрібні в Україні, мають бути вислані до Німеччини. Релігійне навчання в школах мають проводити не священики, а учителі. Одночасно начальник СД (Obergruppenfuhrer Schoene) дав огляд діяльності руху Бандери і руху Мельника, підкреслюючи, що "Рух Бандери є зокрема активним і протинімецьким"²². Про Бульбу-Боровця і його "Поліську Січ" не було мови.

У травні 1942 року німці вперше занотували інформації також і про "Поліську Січ". В одному німецькому документі, крім широких і цікавих біографічних даних про Т. Бульбу-Боровця, сказано, що у 1941 році, "після приходу німецьких військ він (Боровець) отримав, на власну пропозицію, завдання створити особливу поліційну частину, метою якої було очистити від більшовиків ліси північної Волині". Боровець назвав своє з'єднання "Поліська Січ". Після перших "успішних дій проти більшовицьких частин Боровець увійшов у контакт з вермахтом і отримав наказ щодо дальших "айнзаців", тобто військових операцій, "отримав зброю і устаткування. Його частина мала певного часу 2000-3000 чоловік". Після очищення лісів на Поліссі та Північній Волині Боровець вів переговори з вермахтом про операції в лісах Чернігівщини. Німецьке Звідомлення додає, що "внаслідок труднощів щодо спорядження

¹⁹ BA R 58/222 f. 42.

²⁰ BA R 58/698 f. 82; R 58/222 f. 231.

²¹ Там-таки.

²² BA R 6/243 f. 10, 11, 12.

і озброєння, плян зазнав невдачі і "Поліську Січ" розв'язано"²³. На нашу думку, її розв'язано на вимогу СД.

Цей відділ, незважаючи на його таку чи іншу назву, насправді не був повстанським і його не можна вважати зародком УПА, як це роблять численні автори. Сам Тарас Бульба-Боровець виразно писав, що члени "Поліської Січі" "на практиці ніякого повстання на початку німецько-советської війни проти будь-кого не піднімали. Не було проти кого вести повстання"²⁴. Тому писати, що Бульба-Боровець створив чи започаткував УПА, не відповідає дійсності, бо "Поліську Січ" він створив за згодою німців, які цю міліцію озброїли, вона діяла для потреб німців і німці її розв'язали 15 листопада 1941 р.

Міт про те, що у 1941 р. Бульба-Боровець створив УПА, тобто повстанське з'єднання для боротьби проти німців, був створений пізніше, після того, як справжня УПА, що її створила ОУН(Бандери), стала відомою через свою боротьбу. Цей міт був підтриманий після війни членами проводу ОУН(Мельника), тобто тієї організації, яка постійно брала протилежну позицію до тверджень і діяльності ОУН(Бандери).

У травні 1942 року інше німецьке Звідомлення підкреслює, що Т. Бульба-Боровець створив "Поліську Січ" "з відома німецьких властей". І хоча його "Sonderformation" (спецз'єднання) було розв'язане, тепер він секретно знову його організує²⁵.

Щодо "руху Бандери", німецький документ говорить, що його фінансування здійснюється, здебільша, з Галичини, із зібраних серед членів внесків та пожертв членів і населення; між жертводавцями були також і євреї²⁶.

Справою фінансування "руху Бандери" історики не займаються. Натомість російсько-комуністична пропаганда "розв'язала" проблему так, що, мовляв, німці фінансували ОУН. Тому потрібно вказати на інформації з допиту М. Андрусіва, текст якого знаходиться в архівах колишнього КГБ у Києві. Він сказав, що під час окупації джерелом фінансування ОУН були: членські вкладки від членів і симпатиків ОУН, податкові збори з підприємств, купців, багатих людей та інтелігенції, збір грошей серед населення на "бойовий фонд" і шляхом

²³ ВА R 58/224 ф. 191-192.

²⁴ Тарас Бульба-Боровець. Армія без держави, спогади. – Вінніпег, 1981. С. 121 – 122, 123, 125, 170.

²⁵ ВА R 58/697 ф. 65. Дата документу – 22 травня 1942 р. Цей документ широко описує діяльність ОУН(Бандери) (5–6 сторінок), дуже коротко говорить про ОУН(Мельника) і пару рядків присвячує "Поліській Січі". Однак А. В. Кенітій у своїй "Нарисі історії українських націоналістів..." цитує документ про Бульбу-Боровця як виявлення його важливої діяльності. Цілий документ опублікований перед появою книжки А. В. Кенітія у нашому збірнику документів Україна в Другій світовій війні у документах. – Т. 2. – Львів, 1998. – С. 192 – 196. (український текст), С. 197 – 203 (німецький текст).

²⁶ Ibid., S. 4 (265704).

продажу "бофонів". Крім цього, ОУН мала свої підприємства і торговельні заклади (від яких мала приблизно 2 мільйони карбованців на рік)²⁷.

Німці продовжували арештовувати членів ОУН(Бандери). Згідно зі Звідомленням СД, 24 липня 1942 року у Києві був арештований і вбитий під час спроби втечі провідник ОУН(Бандери) на Центральній і Східній Україні Дмитро Мирон-"Орлик"²⁸.

Німці постійно перекладали численні листівки, інструкції, накази і всілякі інші бандерівські підпільні матеріали, які говорили, що ОУН(Бандери) спирається тільки на власні сили, та що вона бореться проти обох імперіялізмів: гітлерівсько-німецького і російсько-радянського. В одній із статей сказано: "Обидва тоталітаризми подібні своєю метою, різні тільки їхня тактика"... "кожен українець повинен усвідомлювати, що жоден нейтралітет, жодна лояльність, жодне пристосуванство не дасть змоги ні йому, ні його дітям уникнути рабства"²⁹.

У жовтні 1942 року малі озброєні відділи ОУН(Бандери) почали зливатися у великі військові з'єднання. Саме ці з'єднання прийняли назву "Українська Повстанська Армія" (УПА). Головне командування УПА прийняло дату 14 жовтня 1942 року як дату створення УПА. Цю дату потверджує один із звітів німецької армії, в якому сказано: "Згідно з повідомленням головнокомандувача вермахту в Україні за 16 жовтня 1942 року українські націоналісти вперше зібралися в районі Сарн у більшу банду і постійно отримують наплив"³⁰.

Довгий час німці не розрізняли в своїх Звідомленнях радянських партизанів і націоналістичних повстанців. До всіх застосовувалося назву "банди". Так, німецьке Звідомлення з грудня 1942 року говорило, що внаслідок діяльності "банд" вже тоді зареєстровано спад заготівлі німцями зерна, яка становила від 80 до 100% в Рівенському районі, 28% у районі Пінська, 32-35% у районі Костополя, 25-30% у районі Сарн³¹.

Після відповідної підготовки відділи УПА перейшли на початку лютого 1943 року до широкомасштабних операцій на два фронти: проти німців і проти радянських партизанів, щоб повністю очистити терени, не допустити до німецьких каральних експедицій і взяти на себе захист українського населення.

Перші німецькі звіти з цього часу не дуже точні щодо визвольного руху. Наприклад, одне Звідомлення називає Т. Бульбу-Боровця "пар-

²⁷ Державний архів СБ України, спр. 372, т. 2, арк. 9 – 12. Див. С. А. Кокін. Анований показчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. – випуск 1. – Київ, 2000. – С. 108.

²⁸ ВА R 58/698 ф. 195.

²⁹ ВА R 58/698 ф. 84.

³⁰ Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA), RH 22/175, 26.10.1942.

³¹ ВА R 58/699 ф. 121.

тизанським референтом при проводі ОУН(Бандери)³². Це не відповідало правді, бо Бульба-Боровець від весни 1942 р. діяв самостійно. Щоправда, тоді він не протиставлявся ОУН(Бандери), а в своїх листах до німецьких властей, в яких ганьбив німецьку окупаційну політику, вимагав звільнення Степана Бандери³³. У травні 1942 року Бульба вступив у переговори зі штабом радянської армії, а пізніше також із німцями. Але цей аспект діяльності Бульби-Боровця не належить до нашої теми.

Від початку квітня 1943 року, коли відділам УПА, які невпинно зростали, вдалося звільнити багато районів на Волині, німецькі Звідомлення починають бути більш точними і відрізняти більшовицьких партизанів від "національних українських партизанів".

Так, наприклад, один з керівників фірми "Україна-дерево", Шенк, писав 1-го квітня 1943 р., що на Волині, крім радянських партизанів, існує велика кількість "націоналістичних партизанів", які "вимагають вільної України і відходу німців". Їхні напади зростають навіть серед білого дня. Проїзд шляхом Житомир-Київ можливий лише під охороною війська. "У численних районах вже нема жодної німецької адміністрації". Вони знищили лісопереробні заводи і вбили кругло 400 службовців і працівників³⁴.

У донесенні Райхскомісара України з 4 квітня 1943 року читаємо, що "замовлення і поставки з цих небезпечних районів (в генеральній окрузі Волинь-Поділля) дуже потерпіли. На Волині залишилося тільки дві округи, вільні від банд. Зокрема небезпечними є виступи українських національних банд в районах Крем'янець-Дубно-Костопіль-Рівне. Українські національні банди напали вночі з 20 на 21 березня одночасно на всі окружні господарські установи в окрузі Крем'янця... При тому згинувло 12 німців: ляндрівців, лісничих, солдат і поліцейських". Під час дальших боїв німці втратили 175 осіб³⁵.

Генеральний комісар Волині-Поділля звітував 30 квітня, що захід і південь Волині були опановані "українськими національними бандами" та що "воно дійшло так далеко, що в районах Горохова, Любомля, Дубна, Крем'янця і частково Луцька треба вже говорити про повстання"³⁶.

Отже, мова не про якусь партизанщину, а про національне повстання.

Інші німецькі Звідомлення з травня 1943 року говорять про величезні втрати (до 50%) в постачанні хліба, худоби, свиней, баранів, молока,

яець і т. ін.³⁷ У першій половині червня 1943 р. Україну відвідав А. Розенберг, райхсміністр зайнятих східних територій. Він взяв участь у нараді в генерального комісара Волині і Поділля у Рівному. Генеральний комісар цього великого регіону докладав 5 червня Розенбергові, що "українські націоналісти завдають більше труднощів, ніж більшовицькі банди"³⁸. Комісар округи Сарни зазначив, що з осені 1942 р. різко збільшилася кількість "партизанів" у його окрузі завдяки дуже вмілій пропаганді.

Комісар округи Луцьк заявив: "Майже всі державні господарства перебувають у руках банд. Залізниці підривають, по шляхах можна їздити лише з конвоєм. Наші сили не можуть узяти верх над бандами. Тому і населення більше з нами не співпрацює"³⁹.

Це ще одне важливе ствердження про ролі УПА в боротьбі проти німецьких окупантів.

Райхскомісар України Еріх Кох доповідав А. Розенбергу, що "українські національні банди мають своє суворе й уміле керівництво і подиву гідне озброєння; треба припускати, що ці банди почали методично збирати зброю і боєприпаси зразу після першого приходу німецьких військ... Об'єкти, на які нападають банди – це важливі для доступу в країну і постачання фронту залізниці, шляхи і мости, державні господарства, молочарні, склади хліба і сіна, а також доступні їм промислові підприємства"⁴⁰.

Від травня 1943 року німецькі Звідомлення вже виразно розрізняють "рух Тараса Бульби" і "рух Бандери", зазначаючи, що перший рух бореться за незалежну Українську державу "в тісному пов'язанні з Німеччиною", а другий бореться також за незалежну Україну, але з тою різницею, що він "ворожо наставлений проти німців". Люди руху Бандери нападають на жандармерію і німецькі точки опору⁴¹.

У червні 1943 року німці розпочали широкий наступ проти УПА, поширюючи при тому листівки, звернені проти ОУН. У них говорилося, що ОУН не бореться проти більшовизму, а навпаки – "кремлівські жиди стоять у зв'язку з ОУН", "ОУН є знаряддям жидівського більшовизму", в проводі цієї організації "сидять агенти Москви"⁴².

Але німці мали інформації, що, наприклад, від 20.6. по 1.7.1943 йшли важкі бої між українськими повстанцями і радянськими партизанами

³⁷ ВА-МА RW 41/44 1678 geh.

³⁸ ВА R 6/310 f. 43.

³⁹ ВА R 6/310 f. 45.

⁴⁰ Der Reichskommissar für die Ukraine an den Herrn Reichsminister Alfred Rosenberg, *div. УПА в світлі німецьких документів*. – Т. 6. – С. 82, 83.

⁴¹ ВА-МА RH 2/с 2339 f. 17-18. Німецьке звідомлення з 19 травня 1943.

⁴² М. Лебедь, УПА, *нон. цит.*, С. 101 – 103.

³² ВА R 58/224 f. 42, 43.

³³ Володимир Косик. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Львів: НТШ, 1993. – С. 274 – 275.

³⁴ ВА R 6/492 f. 1-3.

³⁵ Там-таки, f. 5-6.

³⁶ ВА R 94/17 f. 2.

на північ від Корця, та що, згідно з тим самим німецьким Звідомленням, радянські партизани поширювали листівки, звернені проти українських націоналістів, яких називали "фашистами"⁴³. Відомо, що в червні 1943 року в одній листівці радянська влада твердила, що "не так давно Бандера та його прихвостні влаштували були "урочисту поїздку" до німців у спеціальному поїзді"⁴⁴.

Це є типовий засіб російсько-советської пропаганди проти українського визвольного руху, бо насправді Бандера тоді сидів ув'язнений у німецькому концтаборі Саксенгаузен.

Про бої між українськими повстанцями і радянськими партизанами в околиці Сарн говорить інший німецький звіт з липня 1943 року, зазначаючи, що радянські партизани зазнали важких втрат і мушили відійти. Цей самий звіт говорить, що "українські національні банди" біля Луцька і Володимира-Волинського оперують силою в тисячу чоловік. Звіт звертає увагу на систематичне пошкодження головного кабельного зв'язку, який ішов через Україну до фронтових армійських груп "А" і "Південь". Його перетинали між Рівним і Житомиром. Від 1 до 11 липня кабельний зв'язок в Україні був перерваний 16 разів, "завдаючи значної шкоди зв'язку із цими армійськими групами"⁴⁵. Безперечно, це мало вплив також на ведення війни на східному фронті.

Боротьба німців проти українських повстанців була утруднена тим, що німецькі військові з'єднання мушили відійти на фронт. Командуючий боротьбою з партизанами і повстанцями СС-обергрупенфюрер Прюцман телеграфував у серпні 1943 року головнокомандувачу зони армій "Південь": "У зв'язку з тим, що райхсфюрер СС-ів віддав сильні загоони доручених мені військових частин у розпорядження фронту, я змушений обмежитися залишками цих частин для придушення українського національного повстання на Волині"⁴⁶.

Подальші військові Звідомлення говорили про значний зріст "українських національних банд" і збільшення їхньої активності. Звідомлення вживає назви "український національний повстанський рух". Німці якийсь час уявляли собі, що існує якесь одне керівництво всіх "українських національних банд". Але вже у звіті з 17 липня 1943 року занотовано, що "загальне керівництво українських національних банд лежить, без сумніву, в руках ОУН руху Бандери", та що Бульба до цього керівництва не належить⁴⁷.

⁴³ *BA-MA RH 2/v 2339 f. 38.*

⁴⁴ *Листівки партійного підпілля і партизанських загонів у Велику вітчизняну війну. – К., 1969. – С. 121 – 124.*

⁴⁵ *BA-MA RW 4/v 603, WFSU/Op. Nr. 03024/43 geheim.*

⁴⁶ *Ibid., RH 22/144 f. 47a.*

⁴⁷ *BA-MA RH 22/122 BfH.H.Sbd, Abt. Ic Nr. 168/43 g. und Anlage 1, S. 1, 3.*

Починаючи від кінця серпня 1943 року, крім відомостей про Третій Великий збір ОУН(Бандери), німці вже отримують точніші інформації про УПА, командиром якої був Клим Савур. Один із звітів говорив, що "до Головної Команди УПА ввійшли в більшості члени ОУН(Бандери) і фахові військовики з інших груп" та що "Тарас Бульба не підпорядковувався УПА"⁴⁸, що відповідало правді.

Один документ абверу подає, між іншим, такі інформації про УПА: "Робота головнокомандування УПА проявляється у посиленні організаторської та бойової діяльності націоналістичних бандитських загонів по всіх областях, де виявлено вплив ОУН(Бандери). На Західній Україні обладнують офіцерські та унтерофіцерські школи. Створені 3 (три) головні ударні групи із позначенням Північна, Центральна та Південна, які повинні просуватися із Західної України в напрямку Дніпра. Наприкінці червня 1943 р. в околицях Житомира з'явилися вже місцеві групи кількістю 500 – 800 чоловік кожна, які пройшли простір Коростень-Радомишль-Макарів. Змістовний пропагандистський матеріал був особливо розповсюджений на території Звягеля і Коростишів".

Далі мова йде про національні неукраїнські підрозділи, які боролися в УПА, хоч називається лише грузинську сотню. А потім такі ствердження: "УПА бореться не лише з більшовицькою, а й з німецькою армією. Підрозділи, які мають також і кінні загоони, добре озброєні і, на відміну від більшовицьких банд, дисципліновані".

Загоони УПА поведуться з цивільним населенням коректно. Пограбування караються смертю".

І додатково така інформація: "У повідомленнях, які надходять від комуністичних кіл, говориться, що Москва не погодиться на ніякі компроміси з УПА"⁴⁹.

У листопаді армійська служба *Fremde Heere Ost* (чужі війська на Сході) підкреслювала, що керівною силою "руху українських національних банд", згідно зі звітом команданта СС і поліції, стала Українська Повстанська Армія (УПА) під командою Кліма Савура. Її мета – "вільна незалежна Україна". Загальна сила "українських національних банд": "згідно з обережною оцінкою 35 – 40 тис. осіб"⁵⁰. Ця оцінка стосувалася Волині.

У грудні 1943 року, опираючись на інформацію агентів, німці вважали, що на Волині УПА поділяється на три "дивізії": "Заграва" (10 – 12 тис. вояків), "Північна" (10 тис. осіб) і "Ковельська" (10 – 12 тис. вояків). Інший звіт подавав, що УПА в цілому складалася з двох великих груп:

⁴⁸ *Ibid. RH 22/104 f. 110.*

⁴⁹ *BA-MA RH 22/104 f. 111.*

⁵⁰ *Ibid. RH 2/v 2339 f. 42.*

Волинська група (від 120 до 130 тис. осіб) і Карпатська група (5 тис. вояків). На чолі цих груп стоїть Микола Лебедь, а на Волині його уповноваженим є Шухевич⁵¹. Очевидно, ці інформації агентів не були точними, бо в грудні 1943 року головним командиром УПА був уже Роман Шухевич- "Тарас Чупринка", а сила УПА в Галичині далеко перевищувала число 5000 осіб.

На цьому місці треба пригадати, що німці уже постійно відступали. 18 серпня 1943 р. радянська армія взяла Харків, 21 вересня – Чернігів і 30 вересня вийшла до Дніпра; 25 жовтня взяла Дніпропетровськ, 6 листопада – Київ, 17 листопада – Овруч, 31 грудня – Житомир, 11 січня 1944 р. – Сарни і в половині січня дійшла до річки Горинь, тобто зайняла половину території, де діяла УПА. Один пізніший німецький звіт говорить, що перший бій між радянською армією і УПА (3000 вояків) відбувся на захід від Києва, між Коростенем і Житомиром⁵². Інша група УПА (1000 осіб) знаходилася на південний схід від Проскурова⁵³. У березні 1944 р. радянська армія зайняла Умань, Вінницю, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Коломию, Чернівці.

Війська УПА по обох боках фронту опинилися в зовсім інших обставинах. На схід від фронту почалися бої проти військ НКВД. На захід від фронту УПА мусила боротися на два фронти: проти німецької армії і проти радянських партизанів, які поповнювалися червоноармійцями і парашутистами. Вони постійно отримували зброю і амуніцію. Їхнім завданням було допомагати наступальним операціям Червоної армії, але одночасно знищувати відділи УПА.

Німці описали ситуацію на захід від фронту так: "Можна сказати, що всі українські національні банди належать до руху Бандери. На основі існуючих даних цей рух не має жодної схильності до співпраці з німцями". Тому "... не існує можливості будь-якої співпраці" з ними⁵⁴. Це ствердження має своє значення, хоч деякі автори воліли б його не бачити.

Однак у прифронтовій зоні тиск радянських партизанських загонів і німецьких військ на відділи УПА значно збільшився. Створилася нова ситуація, в якій відділи УПА мусили постійно боронитися проти радянських партизан, деколи навіть частіше, ніж боронитися чи наступати проти німців. При тому відчувалася нестача зброї, боеприпасів, медикаментів. Боротьба УПА проти двох переважаючих сил стала надзвичайно важкою.

20 – 21 січня 1944 року в Злазно, на північ від Рівного, відбулися переговори між офіцером німецької бойової групи Прюцмана і предста-

вниками одного з місцевих відділів УПА. За німецьким донесенням, результат цих переговорів був такий: "Це формування банд продовжує боротися проти радянських банд і регулярних червоних військ. Воно відмовляється боротися спільно з німецьким вермахтом або скласти зброю"⁵⁵.

Відділ УПА погодився лише не атакувати вермахт і передавати йому інформації про радянських партизан, які боролися проти УПА, і про регулярні радянські війська.

Командуванню XIII німецького армійського корпусу не залишилося нічого іншого, як погодитися з результатом цього місцевого домовлення та констатувати, що "з огляду на їхню ненадійність, про якусь співпрацю з українськими національними бандами на дальшу мету не може бути навіть мови"⁵⁶.

На території під німцями сили УПА, за німецькою оцінкою, становили від 35 до 40000 осіб⁵⁷. У другій половині січня 1944 року відділи УПА зазнали тяжких втрат у боях проти радянських партизан і регулярних частин радянської армії у районі Рівного і Чорторийська через нестачу зброї і набоїв⁵⁸. Ці тяжкі бої продовжувалися у січні і лютому 1944 р.

Інформуючи про згадане вгорі місцеве домовлення з відділом УПА, генерал Гауффе, командант XIII-ої армії з цього приводу повідомив:

"Збройні сили УПА борються за вільну і незалежну Україну і фанатично вірять, що зможуть досягти цієї мети, їхніми ворогами є німці і росіяни. Вони погоджуються зараз іти з нами на переговори тому, що в даний момент вони вважають найбільш небезпечними росіян. З огляду на їхню ненадійність, не може бути мови про якесь спільне діяння з УПА на дальшу мету. УПА також відмовляється воювати на боці німецького вермахту. Проте про переведення згаданих місцевих угод не існує жодних застережень (з німецького боку)"⁵⁹.

Командант XIII-ої армії вважав, що в деяких випадках можна йти на те, щоб подати тому чи іншому відділові УПА боеприпаси "в незначній кількості" (слово "незначній" у документі підкреслено) і локально, оскільки постачання УПА боеприпасами з метою робити запаси "у всякому разі виключається". Якщо неможливо укласти угоду з якимсь відділом УПА, був наказ "воювати проти УПА так само, як і проти всіх інших банд і знищувати їх"⁶⁰.

⁵⁵ *Ibid.*, RH 24-13/172 Verhandlung..., 21.1.1944.

⁵⁶ *Ibid.*, RH 24-13/172 Verhandlung..., 21.1.1944.

⁵⁷ *Ibid.*, RH 2/v 65 Banden Osten.

⁵⁸ *Ibid.*, RH 2/v 1439 f. 182.

⁵⁹ *Ibid.*, RH 24-13/171 f. 3.

⁶⁰ Там само.

⁵¹ *Ibid.*, RH 2/v. 2339, f. 32-4+34.

⁵² *Ibid.*, RH 2/v 2545 f. 109. 1 sept. 44.

⁵³ *Ibid.*, RH 2/v 1939 f. 141.

⁵⁴ *Ibid.*, RH 2/v 2115 f. 79-80. Замітка підписана ген. Геленом.

У справі загальної позиції щодо УПА німці пригадували, що якщо навіть якийсь відділ УПА пішов на місцеве домовлення, то всі інші "воюють проти німецького вермахту з фанатичною ненавистю"⁶¹.

Друге домовлення між "українською національною бандою" і вермахтом зроблено 12.2.44 в околиці Крем'янця і Верби. Відділ УПА припинив атаки проти вермахту, бо в той самий час мусив вести запеклі бої проти радянських партизан в районі Крем'янець-Антоновичі і на захід від Луцька, і, зазнавши великих втрат через нестачу набоїв, мусив відступити⁶². Могли відбутися й інші місцеві домовлення, щоб отримати від німців медикаменти, зброю, радіоапарати. Але в одному з німецьких рапортів сказано, що були скарги від українців, що німці не дотримуються домовлення, зокрема відмовляються постачати зброю⁶³.

У німецьких військових архівах є переклад німецькою мовою листа, який написаний 2 квітня 1944 р. і підписаний "Група Української Повстанської Армії І, командир групи: Охрім". Це псевдо вживав Дмитро Клячківський-"Клим Савур". Другий підпис – "начальник штабу: Тарас". Таке було псевдо Дмитра Маївського. Лист звернений до головного командування німецької армії в Галичині. Лист потребує ще дальших досліджень. Беручи до уваги, що його написали два визначні командири УПА, передаємо зміст листа.

Лист говорить: "ми готові координувати нашу бойову діяльність з вами (німцями – В. К.), але за таких умов" (скорочено): верховне командування вермахту має "вимагати від німецького уряду указу про звільнення з в'язниці та повернення на Батьківщину провідника українців і керівника Організації Українських Націоналістів (ОУН) Степана Бандери, а також інших політичних в'язнів, які перебувають на території Райху, в окупованих областях Генерал-губернаторства і у Райхскомісаріяті Україна"; німці "повинні припинити винищувальні операції проти населення України, а також припинити знищення його майна і, головним чином, обмеження особистої свободи"; німці не будуть втручатися до справи мобілізації чоловіків до УПА на західноукраїнських землях; німецькі війська мають доставити для УПА певну кількість зброї (10 тисяч кулеметних стрічок, 250 тисяч бойових патронів, 200 штук швидкострільної зброї, 20 польових гармат, 30 гранатометів, 10 зенітних гармат, 10 тисяч гранат і т. д.) В листі далі говорилося, що автор листа сумнівається щодо переваги німців над більшовиками з різних причин, в тому числі і через "смішну політику невірного Гітлера і його бандитської партійної кліки, (яка) підняла

проти німців усі народи Європи" і т. п.⁶⁴ Цей лист залишився без відповіді.

20 квітня 1944 року командувач німецької групи армій "Північ України" виготовив записку щодо поведження з УПА. У ній він пригадував, що якщо серед деяких відділів УПА є тенденція погоджуватись на місцеві угоди, то це лише тому, що українці вважають "тимчасово Советів найбільш небезпечним ворогом для українських прагнень до незалежності". Але треба мати на увазі, що позиція УПА завжди спрямована проти всякого іноземного панування, тому необхідно щодо неї дотримуватись обережності. Далі сказано: "Але це не виключає, щоб у поодиноких випадках запропоновану відділами УПА співпрацю для військових цілей не можна використати; зокрема надати всяку підтримку тоді, коли йдеться про посилення груп УПА, що діють в радянському тилу", але німці мусять згорі відкидати всякі вимоги політичного характеру. "А там, де банди УПА поводитимуться вороже до вермахту, з ними треба нещадно боротися так, як з іншими бандами"⁶⁵.

Однією з причин, чому німці вважали корисним шукати контакту з УПА, було, без сумніву, те, що німецькі розвідувальні служби отримували інформації про бої між "українськими націоналістами", тобто УПА, і радянськими гарнізонами, точніше – з військами НКВД в районах Києва, Житомира, Проскурова, Кам'янця-Подільського, Славути, Рівного, Сарн. Це цікавило німців з воєнної точки зору. У донесеннях, між іншим, говорилося, що ситуація в цих районах була настільки складною, що радянська влада була змушена ввести деякі обмеження щодо в'їзду в Україну громадян з інших республік, зокрема з Росії⁶⁶. Одне із звідомлень говорило про "слухи", що "партизани" забили генерала Ватутіна⁶⁷ (насправді смертельно поранили). Ця інформація відповідала правді.

Під німцями, крім волинського регіону, УПА діяла також і в Галичині. У лютому 1944 року німці вважали, що сила УПА в Галичині становила біля 80000 чоловік⁶⁸. Ця цифра, мабуть, перебільшена. Ситуація в Галичині була дещо іншою, ніж на півночі України. Один німецький звіт говорив, що УПА мобілізувала своїх прихильників та силою брала інших. Один з керівників наказував, щоб всі молоді хлопці ішли в ліс, всі німецькі підприємства мали бути знищені, було заборонено здавати німцям будь-які контингенти, при відступі німців треба було робити їм

⁶⁴ *ВА-МА RH 2/v. 2544 f. 1-4. Український переклад і німецький текст див. Україна у Другій світовій війні у документах. – Т. 4. – Львів, 2002. – С. 45 – 49.*

⁶⁵ *Ibid., RH 2/v 2544 f. 37.*

⁶⁶ *Ibid. f. 24, 89, 96; Übersicht vom 1.5.-20.5.1944, S. 2; RH 2/v 2545 f. 23.*

⁶⁷ *RH 2/v 2336 f. 316.*

⁶⁸ *RH 2/v 2336 f. 316.*

⁶¹ *Ibid., BA R 6/302 f. 161.*

⁶² *ВА-МА RH 24-13/171 f. 6, 8, S. 2.*

⁶³ *Ibid., RH 2/v 2545 f. 6.*

всякі труднощі, не евакуюватися з німцями, роздобувати всяку зброю, збройно виступати проти німців⁶⁹.

Коли 3 липня відбулася у Львові зустріч між "представником" УПА і якимсь німецьким лейтенантом вермахту щодо можливого порозуміння, представник УПА, згідно з німецьким Звідомленням, сформулював численні умови, а саме: УПА засуджує поведження вермахту і СД (органів безпеки) з українським населенням і вимагає повного припинення грубого поведження і каральних заходів; УПА вимагає звільнення всіх українців, ув'язнених у концтаборах і тюрмах. У випадку підписання угоди всі німецькі служби, включно з СД (гестапо), мали одержати відповідні інструкції. Представник вермахту просив всі ці вимоги викласти письмово, щоб передати вищим інстанціям Райху⁷⁰. На цьому переговори закінчилися безрезультатно.

На початку липня 1944 року німці отримали нові інформації про ОУН і УПА, між ними деякі з джерел, близьких до УПА, як, наприклад, наказ Кліма Савура, командира УПА, з 31.8.1943 р.; нелегальний журнал УПА "До Зброї", № 2 і 3, з 1943 року; журнал "Вільна Україна", № 8, з вересня 1943 року та інші матеріали⁷¹.

Бої УПА проти німців продовжувалися. Згідно з німецькими Звідомленнями, у травні 1944 року відбулися напади УПА на німецькі автоколонни у районах Бережан, Бродів і Грубешова⁷². У червні численні напади, зудари і знищення відбулися в районі Стрия-Ходорова. На південь від Янева відбувся бій з групою УПА силою в 400 – 500 осіб⁷³. Зареєстровано напад на мадярський опорний пункт в горах, на південь від Борислава, знищення мостів і телеграфних ліній⁷⁴.

26 червня відбулася акція німців проти УПА на північ від Миколаєва. Під час акції німці вбили "29 бандитів", взяли 250 чоловік у полон, здобули дві гармати, набої, радіоапарат, п'ять машин, вози, коні. Решта з'єднання УПА відступила на північний схід⁷⁵. У липні в лісах на північний схід від Рогатина відбувся бій між німцями і добре озброєним загonom УПА⁷⁶. Відділ УПА силою в 100 – 200 осіб напав біля Грубешова на слідчий відділ поліції і служби безпеки (СП і СД)⁷⁷.

У серпні 1944 року відбулися напади на німецькі опорні пункти, на окремих німецьких солдат і автомобілі на південь від Сколього. Відділ

УПА силою в 1000 осіб напав і роззброїв в околиці Турки туркменський батальйон, яким командували німці⁷⁸. На захід від Турки відділи УПА напали на німецькі команди і опорні пункти⁷⁹. Важливо підкреслити, що про всі ці бої говорять німецькі документи.

27 липня 1944 року радянська армія захопила Львів, Перемишль і Станиславів, а 6 серпня – Дрогобич і Борислав. Тим самим німці втратили всю Україну, за винятком гірського хребта і Закарпаття. У той час лише невеличка частина УПА знаходилась на німецькому боці фронту, в Карпатах.

У серпні 1944 р. начальник штабу армії "Північна Україна" генерал фон Ксиляндер передав штабам армії пункти угоди, яку уклав представник УПА з представником вермахту в районі Турки. Домовлення говорило: УПА, якщо не буде заатакована, не буде атакувати вермахт, а вермахт утримується від атак проти УПА; на місцевому рівні можуть вестись переговори про технічні угоди; УПА інформує місцеві органи вермахту про ситуацію "банд" і допомагає виводити німецьких солдат, які опинилися за лінією фронту. Однак генерал фон Ксиляндер додав дуже важливе уточнення:

"Для дальшого співробітництва, незважаючи на домовленість, треба враховувати той факт, що УПА зараз, як і раніше, діє виключно заради своїх власних інтересів, а не заради німецьких інтересів"⁸⁰.

Очевидно, ген. Ксиляндер підкреслював, що не можна довіряти УПА ніяких бойових завдань і не можна з нею вести переговори політичного характеру. Він одночасно видав інструкції для вермахту, згідно з якими українське населення, оскільки воно не виявляє ворожості, має бути трактоване коректно; на загоны УПА (тут в інструкції додано: "термін "банди" більше не треба вживати"), які поведуться мирно, не повинні чинитись напади; укладені місцеві угоди і ті, що обговорюються, можуть бути лише місцевими угодами, які обмежуються одним селом чи одним лісом; в обговореннях заборонено заторкувати політичні питання; місцевим німецьким пунктам забороняється передавати зброю чи нести іншу допомогу УПА⁸¹.

Незважаючи на локальні угоди, УПА зовсім не припинила напади проти німців, як це ми бачили попередньо. Про це занотовано також в іншому німецькому донесенні з 18 серпня 1944 р., де говориться про те, що продовжуються подальші постійні напади УПА проти окремих солдат і команд⁸².

⁶⁹ R 70/Polen/70 f. 5RS.

⁷⁰ BA-MA RH 2/v 2544 f. 7-9.

⁷¹ Ibid. RH 2/v 2545 f. 35; 2337 f. 16-18.

⁷² Ibid., 1944 f. 11.

⁷³ Ibid. f. 77.

⁷⁴ Ibid., f. 82.

⁷⁵ Ibid., f. 146.

⁷⁶ RH 2/v 1945 f. 24.

⁷⁷ Ibid., f. 63.

⁷⁸ Ibid., 1946 f. 70.

⁷⁹ Ibid., f. 84.

⁸⁰ Ibid., RH 2/v 2545 f. 9.

⁸¹ Ibid., f. 10.

⁸² Ibid., f. 11.

Треба підкреслити, що німецькі Звідомлення зареєстрували тільки невеличку кількість боїв. Повний перелік боїв з німцями подають лише архівні матеріали УПА.

11 – 14 липня 1944 р. на території Західної України, в Карпатах, на південь від Самбора, відбулися установчі збори Української Головної Визвольної Ради (УГВР), в якій взяли участь представники існуючих в Україні політичних кіл. Йшлося про те, щоб створити свого роду підпільний уряд України, який репрезентував би українські справи та унапрямував би визвольну боротьбу УПА.

Німецький документ (т. зв. донесення агента "Гірша") з початку вересня 1944 р. подає інформації, які отримала фронтова розвідка від військовополонених:

"1. Радянські військовополонені, котрі потрапили у полон 4 – 5 днів назад, одноставно, без спеціального опитування, розповіли мені, що велику небезпеку для Червоної армії становлять зараз українські партизани. У Червоній армії прийнято називати цих партизанів "бандерівцями". Військовополонені, котрі мені це розповідали, були російської національності і крайнє вороже настроєні проти "руху Бандери", тому вони не мали в жодному випадку потреби змальовувати силу українських партизанів більшою, ніж вона є фактично. Проте з їхніх розповідей однозначно випливає, що "бандерівці" не становлять собою якихось банд грабіжників, а становлять цілком організовану армію, яка називається УПА (Українська Повстанська Армія). Ця армія складається з українців, фанатично відданих своїй справі, котрі, хоча і недостатньо споряджені і погано озброєні, в той же час викликають страх у підрозділів Червоної армії, що в незначній кількості перебувають у Західній Україні. Ці підрозділи були частково винищені з надзвичайною жорстокістю.

Найважливішим є те, що ця армія підтримується всім українським народом, причому в ній, крім активних членів УПА, є ще численні співпрацівники і помічники руху"⁸³.

Інше німецьке повідомлення з 21 вересня 1944 р. говорило, що до німців прийшла інформація, що УПА, на доручення Миколи Лебеда, шукала і встановила зв'язки з Англією⁸⁴. Інформація говорила, мабуть, про наміри, тому не була точною. В пізнішому документі з 20 лютого 1945 р. сказано, що УГВР намагалася встановити контакт з союзниками через Євгена Врецьону, який виїхав нелегально до Швейцарії⁸⁵.

У вересні 1944 р. УГВР видала заклик до українців за межами багтьківщини, які виїхали на Захід. Цей заклик опинився два місяці

пізніше в руках німців і 17 листопада Ф. Арльдт, керівник віділу східноєвропейських справ у головному проводі СС-ів, переслав його А. Розенбергу. Заклик говорив:

"У червні * 1944 р. в умовах жакливого ворожої окупації на українських землях сталася важлива для українського народу подія. У цьому місяці завдяки зусиллям УПА була створена Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) – єдиний центр, який спрямовує всі українські зусилля задля визволення.

УГВР почала діяти як верховне керівництво єдиного всеукраїнського національного фронту. До неї увійшли активні учасники сучасної революційної визвольної боротьби українського народу, представники всіх українських земель та українських кіл після того, як вони розробили понадпартійні політичні засади УГВР і ухвалили їх. Так об'єдналися найкращі і цілковито незалежні від зовнішніх факторів самостійні визвольні та революційні сили українського народу для того, щоб скеровувати і вести боротьбу за відновлення Української самостійної і соборної держави (УССД).

УГВР діє на українських землях і буде свою діяльність на основі власних сил українського народу. Падіння ворожих режимів і відбудова самостійної української держави, на думку УГВР, залежить, в першу чергу, від підготовки українських кадрів борців і військовиків в українських областях. Поза межі українських національних територій УГВР скерувала своїх представників, які мають завдання вести політичну роботу в закордонному секторі. (...)

Смертельна небезпека загрожує українському народові. Наші вороги роблять усе, щоб знищити нас як націю, щоб стерти з лиця землі наше ім'я. У цей час серед нас не може бути партійних суперечок. Всі українці повинні єдиним фронтом виступити проти ворожих зазіхань. Вони повинні згуртуватися для спільної боротьби за справжнє визволення українського народу, за те, щоб селяни, робітники та інтелігенція стали господарями на українській землі"⁸⁶.

Між 1 і 27 вересня 1944 року фронт просунувся вперед так, що всі території УПА вже були зайняті радянською армією.

Німецька окупація України закінчилася.

На завершення цього розділу треба ствердити, що інформації німецьких архівів про УПА є солідним і достовірним джерелом для дослідження славної історії цієї військової формації опору і її боротьби проти окупантів.

Після захоплення української території Червоною армією десятки тисяч евакуйованих і втікачів з України опинилися в Німеччині, а

⁸³ *ВА-МА RH 2/v. 2545 f. 108.*

⁸⁴ *Там само.*

⁸⁵ *ВА R 70 Slow./221 f. 155.*

* *Мас бути в липні 1944.*

⁸⁶ *ВА R 6/150 f. 42-43.*

також у Словаччині. Між ними були, крім евакуйованих і звичайних втікачів від зненавидженого російського комунізму (більшовизму), також різні діячі, котрі співпрацювали з німцями або "сиділи собі тихо".

Німецька "зовнішня служба Горн" подала в замітці з 22 вересня 1944 р. доволі влучну характеристику української еміграції в Словаччині:

"Серед української еміграції треба розрізняти три політичні напрямки: мельниківці, бандерівці і германофіли.

Перші дві групи виступали за ідею вільної і незалежної Української Республіки, яку вони хотіли здобути різними шляхами: бандерівці — боротьбою проти окупантів України, мельниківці — мирним шляхом. В Україні перші утворюють найсильнішу партію, яка набирається переважно з революційної молоді всіх прошарків населення. З цієї групи тільки деякі емігрували, а більшість залишилася в УПА (Українська Повстанська Армія), яка раніше боролася проти німців, а сьогодні — проти більшовиків.

Мельниківці є центром еміграції. Вони зорганізовані в Пряшеві під назвою "українська колонія" і об'єднують близько 3 тис. українців. Мельниківці складаються в основному з представників інтелігенції, які вороже настроєні проти більшовиків і дружелюбні до німців. Вони очікують, що німці допоможуть їм досягти їхніх цілей. З бандерівцями їх об'єднує спільна ідеологічна мета і заперечення колишньої німецької окупаційної влади...

Германофіли покинули свою батьківщину, щоб мати змогу залишитися з німцями. Вони або члени їхніх сімей були здебільшого на службі у німців, наприклад, у дивізії СС "Галичина" чи в українській поліції, тому бояться помсти советів. Для них німецький порядок є зразком і святістю.

Ми пробуємо залучати українських емігрантів відповідно до поданої інформації.

Підпис (нечіткий):

гауптштурмфюрер СС"⁸⁷

Німеччина війну програвала, вермахт відступав. Серед німців виникла ідея відвоювати Росію "з допомогою росіян". Політичні і військові кола вже від якогось часу висували як керівника цієї боротьби ген. А. Власова. Противники проросійської політики шукали іншої розв'язки. Щодо України, на їхню думку, треба намагатися її відвоювати з допомогою українців. Для цього вирішено створити Український Національний Комітет. Про цю німецьку ідею маємо інформацію О. Бройтіґама, високого урядовця в міністерстві А. Розенберґа:

"Штурмбанфюрер доктор Арльдт та оберфюрер Креґер прийшли до спільного висновку, що якнайшвидше треба створити Український На-

ціональний Комітет. Але кандидата на посаду керівника УНК не було названо. Обговоренню підлягає кандидатура гетьмана Скоропадського, а також Бандери чи представника його групи. Кандидатура Скоропадського відхиляється органами СС. Побойються, що він має недостатній вплив на сучасне покоління. Бандері ж, навпаки, приписують великий вплив передусім на УПА (українські партизани), в той же час можна припустити, що в нього більше натура партизана, ніж політичного вождя. Тому була висловлена думка, що Український Національний Комітет повинен очолити не сам Бандера, а один з його найближчих соратників і друзів (Бандера запропонував юриста В. Горбового, але німці не знали, де він перебуває — В. К.).

Далі йде кандидатура Семененка, останнього бургомистра Харкова, який загалом претендує на другорядну роль..., проте він не характеризується як особистість, яку можна було б протиставити Власову.

На обговоренні 25 вересня пан райхсміністр (А. Розенберґ) запропонував керівникові Головного управління безпеки Райху опитати панів Мельника і Бандеру (які ще знаходилися у концтаборі), чи вони погодяться, щоб Скоропадський очолив Національний Комітет.

На користь Скоропадського говорить його попередня посада гетьмана України, абсолютна лояльність щодо Німеччини та політична безкорисливість. Скоропадському 71 рік і він міг би вести набагато спокійніше життя, далеке від політики. Якщо ж він пропонує свою кандидатуру, то робить це виключно заради справи. Він є поважною постаттю і, можливо, силою свого авторитету міг би тримати в рамках усі українські течії і партії. У всякому разі він був би особистістю, яку цілком можна було б поставити поруч Власова.

Проти Скоропадського говорить те, що його минуле могло б у деяких моментах слугувати радянській пропаганді. Можливо, що він не зможе так запалити молодь колишньої радянської України, як це вдалося би людині з руху Бандери.

На користь Бандери говорить його молодечий запал і створений ним радикальний український національний рух. Щоправда, в минулому цей рух був спрямований більше проти Німеччини, ніж проти більшовизму. Все ж керована цим рухом УПА є сьогодні дуже цінним засобом боротьби проти більшовиків, тому заслуговує всякої підтримки, хоч багато представників німецьких цивільних установ стали її жертвами. Бандера — це людина, яка не так однозначно, як Скоропадський, ставиться до Німеччини. Якщо Бандера побачить, що щось служить інтересам України, то він може не сьогодні-завтра виступити проти Німеччини. Якщо ж висувати не Бандеру, а когось із його оточення, то це повинна бути зовсім нова особа. І спочатку,

⁸⁷ BA R 70 Slow./221 f.3. III A-C HO/R

звичайно, ця людина не буде рівна Власову. Нарешті, слід боятися того, чи Бандера або хтось з його оточення буде спроможний, якщо взагалі захоче, об'єднати всі українські групи.

Розв'язка могла би бути такою: доручити Семененкові спочатку весни справи Комітету, а питання про голову залишити поки що відкритим. Це мало би свої переваги: на чолі Комітету стояла б лояльна і старанна особистість, але український комітет програвав би порівняно з російським, коли немає справжнього голови... Скоропадський пропонує через своїх посередників прозвонувати, чи Мельник та Бандера увійшли б у "кабінет Скоропадського". Але він боїться, що Бандера дасть негативну відповідь, якщо його вже запевнили, що Український Національний Комітет повинен очолити він або його рух"⁸⁸.

Бандеру і Стецька звільнили з концтабору Саксенгаузен 27 вересня 1944 р.⁸⁹

5 жовтня обергрупенфюрер Бергер, головний відповідальний за переговори, мав доволі гостру розмову з С. Бандерою і переконався, що Бандера може бути "небезпечний". Його кандидатура відпала. Тому 17 жовтня звільнили з Саксенгаузена А. Мельника і запропонували йому сформувати УНК. Проконсультувавшись з Бандерою та іншими діячами, Мельник представив німцям пропозиції, які німці не прийняли, і він відмовився очолити УНК⁹⁰.

Це був час, коли німецька репресивна машина послабилася щодо українського питання.

Тоді, коли в Берліні робилися заходи з метою створити Український Національний Комітет, серед українських емігрантів у Словаччині ширилися різні, часто абсурдні чутки, які нотувало німецьке СД.

Так, на основі інформацій якоїсь "місцевої довіреної особи" (українця, що "підтримує добрі стосунки з колами УПА та ОУН"), член СД Й. Вітіска, який раніше був у керівництві СД у Львові і був добре ознайомлений з українськими справами (він згодом був призначений головнокомандувачем СП і СД у Словаччині) інформував 14 жовтня 1944 р. Головне управління безпеки Райху в Берліні, що українські кола в Словаччині "привітали звільнення Бандери та інших керівників ОУН" і сподіваються звільнення всіх українських політичних в'язнів.

У цих колах говорять, що Бандера поїхав до Праги зустрітися з ген. Власовим та що планується створити самостійні український і

російський уряди і дві національні армії для боротьби з більшовизмом. Українська армія ніби буде спиратися на сили УПА і членів дивізії СС "Галичина". Далі сказано, що "протириччя між групами Бандери і Мельника повністю подолані. Прихильники Мельника остаточно і одноставно перейшли до табору Бандери"(?!). Це, мовляв, видно з того, що визначний діяч групи Мельника Гайвас "тепер активно працює в УПА і головує над силами УПА в Словаччині"⁹¹.

Ці інформації не мали нічого спільного з правдою. Були це звичайні вигадки, а точніше – звичайна дезінформація, а "довірена особа" могла хіба бути інспірована радянською агентурою.

Щоправда, в телеграмі з 4 листопада Вітіска вже писав, що "переговори між Бандерою і генералом Власовим не відбулися" та що Бандера не буде висувати себе як голову "новостворюваного українського уряду, а натомість буде створена Українська Національна Рада, до якої увійдуть представники всіх українських партій і політичних напрямків... УПА (Українська Повстанська Армія) більше не буде самостійною, а також буде підпорядкована Національній Раді..."⁹²

Дивна інформація. За окупації не існувало жодної української політичної партії (за війнятком двох нелегальних ОУН). І ось нагло з'являються українські політичні партії. Виходить, що у цій, так би мовити, "новій атмосфері" – вже емігрантській! – різні особи, колаборанти і ті, які раніше не були діяльними або зі страху сиділи тихо, раптом почали займатися "політикою" і, вважаючи себе партіями, змагали дійти "до влади" (до УНК або до УНРади).

На початку листопада 1944 року німецькі служби приготували пам'ятку про УПА. У ній сказано, що УПА, яка є військовою організацією ОУН(Бандери), була створена в кінці 1942 року. Після боротьби проти німців і укладання перемир'я з поляками основне зусилля УПА тепер спрямоване проти Радянського Союзу і Червоної армії. Осереддя цієї УПА, що пройшло військову підготовку, досягло, згідно з пам'яткою, 80000 – 100000 осіб регулярного війська. Кількість повстанців, які могли би бути покликані, могла досягнути цифри, що коливалася між 400000 осіб і 2 мільйонами осіб. Діяльність УПА, згідно з пам'яткою, становила серйозну проблему для радянського режиму, який намагався скерувати український націоналізм на шлях радянської політики з допомогою політичних поступок⁹³.

⁹¹ *BA R 70 Slow./221 f. 4-5. Ярослав Гайвас, чільний діяч ОУН(Мельника), член Проводу цієї організації, людина об'єктивна, був справді прихильно наставлений до ОУН(Бандери). Однак він та інші керівні члени ОУН(Мельника) не перейшли до табору Бандери чи УПА. Ворожнеча між цими двома таборами існувала далі.*

⁹² *Ibid., R 70 Slow./223 f. 4.*

⁹³ *BA R 6/150 f. 23-23RS.*

⁸⁸ *BA R 6/141 f. 32-33.*

⁸⁹ *BA R Slow./223 f.2.*

⁹⁰ *Див. В. Косик. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Львів: НТШ, 1993. – С. 442.*

* *Думамо, що дослідникам варто би дослідити, хто була ця особа. Бо вона у дивний спосіб дезінформувала СД, хитро змішуючи правдиві інформації з вигаданими.*

У пам'ятці, виготовленій 17 листопада 1944 року Ф. Арльдтом з головного управління СС, подаються інформації щодо створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР):

"1. Короткі зауваження:

а) в Україні на основі об'єднання всіх українських бойових груп утворилася Українська Головна Визвольна Рада, члени якої поіменно не відомі. Під псевдонімом працюють, напевно, колишні керівні особи зі складу ОУН. З розмов із активними представниками УПА і зв'язковими УГВР випливає, що ОУН активно діє як політичний рух. УПА є військовою організацією. ОУН і УПА організаційно в державному плані представлені через УГВР;

б) кількість активних військовослужбовців і бійців оцінюється в 60 тис. Інспекційні донесення німецьких офіцерів, авіаційна розвідка, контроль передавачів системи комунікації, повідомлення перебіжчиків свідчать про активну боротьбу, що відчутно шкодить росіянам.

УПА підтримують широкі верстви населення, які значною мірою демонструють свою єдність або симпатію до ОУН, УПА і УГВР через організацію шпиталів, постачання продуктів харчування, кур'єрську службу тощо..."⁹⁴

Згідно з одним німецьким донесенням, УПА вважала себе другою політично-військовою силою на Сході після радянської армії і була готова встановити відносини з іноземними державами за умов, якщо вони визнають незалежність України у її етнографічних межах і погодяться надати їй військову допомогу. Щодо Німеччини, то однією з передумов було звільнення всіх українських політичних в'язнів⁹⁵.

Помимо всіх наведених інформацій про мету боротьби і потужність УПА, гітлерівська Німеччина не змінила своєї політики щодо України.

Німецький уряд остаточно вибрав проросійський шлях боротьби проти радянсько-комуністичної влади. Сталось це, може, тому, що проросійські сентименти (почування) серед керівних урядових і військових німецьких кіл (як і взагалі в Німеччині) були більше присутні, ніж ідея незалежності неросійських народів російської імперії (яку тоді, як і сьогодні, всі вважали Росією). Не мала місця в них, зокрема, ідея незалежності України, яку майже всі, як і Гітлер, вважали частиною Росії. Пригадаймо, що, на думку Гітлера, немає різниці між українцями і "великоросами", навпаки, він вважав, що Україна – "матушка" (Mutterchen) Росії⁹⁶.

Німецькі офіційні кола почали робити заходи, щоб об'єднати всі національні рухи неросійських народів Російської імперії довкола їх

вибранця – російського генерала А. Власова. Ця концепція стала основною концепцією німецької політики.

Друга концепція полягала в тому, щоб створити на рівній основі національні комітети усіх народів Східної Європи. У цьому випадку кожен народ, у тому числі й росіяни, мав би свій національний комітет, свою національну армію⁹⁷.

Ця концепція, однак, не була урядовою, вона була концепцією міністра Альфреда Розенберга та його прихильників.

Райхсфюрер СС Гітлер, права рука Гітлера, підтримував першу концепцію. Гітлер дав згоду реалізувати т. зв. "акцію Власова".

Отже, другу концепцію головні чинники Німецької держави взагалі не брали до уваги. Її, однак, продовжував підтримувати А. Розенберг. Але не в ім'я незалежності цих народів, а щоб ці народи, як рівні, об'єднати в Європі під керівництвом Німеччини⁹⁸. Тобто в німецькій Європі.

Заохочені позицією Гітлера і Гітлера, російські кола почали думати, що українці стануть однією з основних ланок їхньої боротьби проти комунізму за звільнення Росії.

Спираючись на підтримку німецької влади, Власов приступив до створення Комітету визволення народів Росії. Комітет створено у Празі 14 листопада 1944 р.

Представники неросійських народів запротестували в листі до А. Розенберга. Вони писали: "Генерал Власов, будучи росіянином, повинен обмежити свою діяльність Росією в етнографічному розумінні"⁹⁹.

Але міністра А. Розенберга вже ніхто в уряді не слухав.

Вітиска інформував 29 листопада 1944 р. (завжди на основі говорення його "довіреної особи"), що "після об'єднання різних українських рухів відбулося створення Української Національної Ради. Її членами є Бандера, Мельник, Скоропадський, Лівницький, Кубійович, Семененко, Бульба і Панківський"¹⁰⁰. У цьому документі Український Національний Комітет чомусь пов'язується з Українською Національною Радою. Але ж Український Національний Комітет творили німці у Берліні, а про Українську Національну Раду мріяли бездіяльні діячі, жадібні влади, у Пряшеві.

Щоправда, вони не встигли її створити у Пряшеві. Вона була створена щойно після закінчення війни у Західній Німеччині. Відомо, що між членами цієї Української Національної Ради, створеної у Німеччині, були також люди, які крайне неприхильно ставились до бандерівського руху і прямо заперечували існування і боротьбу УПА. В українській історіографії це питання взагалі не досліджене, його оминають.

⁹⁴ BA R 6/150 f. 40.

⁹⁵ Ibid., f. 109-110.

⁹⁶ BA-MA RH 2/v. 2616 f. 0368474-5.

⁹⁷ Cf. IMT Dokument Rosenberg, 14.

⁹⁸ В. Косиц. Україна і Німеччина у Другій світовій війні, *non. cum.* С. 443 – 444.

⁹⁹ BA NS 31/28 f. 162ff.

¹⁰⁰ BA R 70 Slow./221 f. 107-108.

Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради (УГВР) видало в справі політичної ситуації й Власова комунікат, у якому, до речі, сказано:

"...1. Нинішня імперіалістична війна нарешті наближається до вирішальної стадії, на якій сьогоднішня Німеччина потрапила в оточення ворожих армій і робить відчайдушні спроби врятуватися. (...)

... Використовуючи фразеологічні заклики, особливо про звільнення від більшовицького ярма, німці запланували Власова як основу для своїх стратегічно-політичних планів щодо перетворення УПА на центр внутрішньої революції в СРСР.

Чітку позитивну позицію до цих планів зайняли стосовно німців та Власова не лише ОУН і УПА, але й інші українські політичні кола (в Україні), причому така їхня солідарність та однастайна позиція доводить німцям і цілому світові, що український народ не дає поневолити себе будь-якій силі, але готовий впрягтися у віз чужих імперіалістичних інтересів, якщо це потрібне для боротьби українського народу за відновлення української незалежної держави.

У зв'язку із вказаними вище німецько-власівськими намаганнями зовнішнє представництво Української Головної Визвольної Ради (УГВР) як повноважне представництво вищого українського політичного центру, який веде зараз українську визвольну боротьбу, констатує: (...)

Основою німецьких планів є:

1. Зусилля німецького керівництва спрямовані на те, щоб, здобуваючи власний капітал на основі терористичної політики Сталіна (на окупованих територіях) і існуючої боротьби революційних елементів поневоленних народів Сходу, з одного боку, врятувати Німеччину ціною крові поневоленних народів, а з другого, — у разі перемоги над більшовиками створити нові передумови для нової імперіалістичної політики на Сході. (...)

2. Питання Власова.

Якщо німці хотіли б використати Власова як засіб для своїх імперіалістичних планів, а не мали б наміру відновити велику російську імперію, то Власов показує німцям шлях на Схід і виявляється насправді:

а) агентом, який спекулює на нещасті поневоленних Сталіном народів, щоб після його падіння з допомогою німецьких багнетів відновити стару реакційну Росію;

б) послідовником старого поліційно-царсько-романівського і сталінсько-більшовицького імперіалізму, який, крім брехливого імені "нової Росії", нічого не дає пригнобленим народам Сходу, а самі ці народи хоче привести під гніт нової імперіалістичної влади. (...)

Зміцнені ідеєю національного і соціального визволення, східні народи ведуть боротьбу за повну свободу. Ця ідея, що виникла, по суті, без сторонньої допомоги, зростає і сьогодні становить собою реалістичний політичний фактор, на який покладають свої надії всі народи на Сході. Лише під знаком побудови власних самостійних держав гноблені східні народи будуть вести боротьбу.

Вони не будуть добровільно проливати свою кров ні за "нову Європу", ні за більшовицьку "вітчизну".

Вони не підкоряться ні німецькому, ні більшовицькому, ні власівському, ні будь-якому іншому імперіалізму.

Можливим шляхом подолання більшовицького режиму і досягнення свободи гноблених народів Сходу є лише революційна визвольна війна і прагнення кожного народу до своєї самостійності"¹⁰¹.

Додаймо, що коли А. Мельник відмовився очолити УНК, його згодом очолив ген. Павло Шандрук, а його заступником став В. Кубійович. Німці воліли мати до діла з тими, яких вони знали, або які з ними раніше співпрацювали.

У грудні 1944 р. оберштурмбанфюрер Вітіска у своєму рапорті на підставі відомих йому інформацій (цього разу точних), зробив таке твердження:

"Ті декілька зв'язків, які окремі відділи УПА мали з окремими частинами вермахту і за розвідувальну інформацію одержували від них якесь там військово-спорядження, не мали суттєвого значення...

...УПА в жодному разі не підпорядкується Власову і не пристане на його ідеї. Твердим наміром УПА є вести бойові дії проти військ Власова у разі їхнього можливого бойового використання і просування на Схід через українську територію, так само, як УПА веде боротьбу з більшовизмом"¹⁰².

Але щодо УНК він написав ось що:

"Щодо відмови Мельника і призначення генерала Шандрука на його місце, довірена особа (V-Mann, тобто агент) повідомила, що УПА оголосила про своє беззастережне підпорядкування кожному українському комітетові і не наполягає на призначенні Бандери чи іншого відомого провідника УПА. Вона також згодна з призначенням генерала Шандрука, так само як раніше визнала свого колишнього внутрішньополітичного противника Мельника. УПА розуміє, що зараз йдеться не про особисті інтереси та внутрішньополітичні розбіжності у поглядах, а про благо цілої України і справжнє порозуміння з Великим Німецьким Райхом"¹⁰³.

¹⁰¹ BA R 70 Slow./221 f. 98-102.

¹⁰² BA R 70 Slow./221 f. 109-11.

¹⁰³ BA R 70 Slow./223 f. 28.

Тут, очевидно, маємо до діла зі звичайними емігрантськими вигадками і спекуляціями. У цій атмосфері могли творити такого роду вигадки також кола, які за окупації були противниками УПА, але тепер були готові приписати собі її боротьбу, щоб показати себе "великим учасником" боротьби в Україні. Таким особам легко було говорити, що, мовляв, УПА готова визнати А. Мельника чи іншого кандидата, узгодженого з німцями, і діяти для Великого Німецького Райху.

У документах УПА і ОУН, як знаємо, ніколи не було найменшого натяку на щось подібне. У всякому разі СД у Пряшеві могло отримати таку інформацію тільки від несовісних інформаторів або професійних дезінформаторів з метою ширити непевність і компрометувати УПА.

Насправді УПА ніколи не збиралася визнавати зверхність Андрія Мельника, ген. Шандрука чи когось іншого.

Додаймо в кінці, що дуже скоро після утворення Українського Національного Комітету, який практично не встиг розгорнути будь-якої діяльності, гітлерівська Німеччина капітулювала. Тоді зник і Український Національний Комітет.

А УПА продовжувала існувати в Україні і боротися проти советсько-комуністичної окупації за волю і незалежність України під власним командуванням аж до половини 1950-их років.

Дмитро КУДЕЛЯ

ДНІПРОПЕТРОВЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ АРМІЇ

Це дослідження вдалося закінчити лише завдяки підтримці професора Богдана КРАВЧЕНКА, за що автор висловлює йому свою глибоку подяку.

Мета цієї роботи, матеріали до якої ми зі ще одним дніпропетровським дослідником – Павлом Хоботом – збирали протягом восьми років, – висвітлити участь дніпропетровців у формуваннях Української Повстанської Армії (далі – УПА). Проте цей період діяльності учасників націоналістичного підпілля Дніпропетровщини важко характеризувати без принаймні короткого огляду попередніх подій, пов'язаних з їх попередньою роботою в регіоні, тому вважаю за необхідне подати коротку передісторію початку боротьби придніпрянців у лавах УПА.

Перші члени Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН) з'явилися в Дніпропетровській області ще під час боїв за обласний центр. Це були учасники роїв Південної Похідної Групи (далі – ПдПГ), скеровані для роботи на лінії Дніпропетровщина-Донбас-Крим. У самий Дніпропетровськ свій рій привів наприкінці серпня 1941 року Тимофій Семчишин – "Річка". Серед учасників цієї групи був також представник Головного Проводу ОУН Зиновій Матла – "Святослав Вовк", який після приходу до місця призначення перебрав на себе повноваження Голови Крайового Проводу. За допомогою членів ПдПГ, головно її учасника Василя Регея – "Кота", була створена обласна управа з представників патріотично налаштованої української інтелігенції, на чолі з професором П. Олійниченком¹. Сам В. Регей був призначений завідувачем організаційним відділом управи, водночас обіймаючи керівництво обласним проводом ОУН. Дніпропетровська обласна управа була єдиним відомим дотепер органом самоврядування на окупованій німцями території Східної України, на печатці та кутовому штампі якої поруч із її власним найменуванням та тризубом стояв напис "Українська Держава"².

¹ Архів Управління Служби Безпеки України у Дніпропетровській області (далі – Архів УСБУ ДО). – Фонд літерних справ. – Спр. 75. – Т. 4. – Арк. 79.

² Копія з довідки // Зберігається в домашньому архіві Дмитра Куделі. (Цей документ переданий автором В. Кужу для використання у Збірнику документів і матеріалів "Українське державотворення. Акт 30 червня 1941", де його опубліковано під №233, але неправильно подано місце зберігання джерела (Архів УСБУ ДО).